

TANDORI DEZSŐ

Szabó Lőrinc aktualitása

Hogy egy olyannyira világgal-foglalkozó költő aktualitásáról beszélünk (hirtelen?), amilyen fokig e kritérium Szabó Lőrincnek legalább három kötetére illhet, vajon az így vizsgált líra megnövéséről az időkben, vagy az idők „jelleges változásáról” (globalizációs és egyéb napjainkat tekintve: romlásáról) szól-e?

Válaszunkat előrevetítve: globálisan sem-sem, beállt korunkat (kinek-kinek tetszésére bízunk, az idő készülődését tekintve huszonvalahány évet, netán tizenegy, tíz stb. évet számol-e így), a már valóban tagadhatatlan, múlandónak nem remélhető jellegeket tekintvén igencsak, igen-igen.

A három kötet: a TÉ MEG A VILÁG (1932), a KÜLÖNBÉKE (1936), a HARC AZ ÜNNEPÉRT (1938). Megjegyzendő, hogy a két utóbbiban a két korábbi – de mindenképp az első – időszakából is vannak művek. Ám ennek a szempontnak vizsgálata nem tárgyunk.

Dolgozatunk egy helyén kitekintünk még a RÉGEN ÉS MOST (1943) terepére, anélkül, hogy általánosabb szemlélet szerint minősítenénk a világérzést, a tematikát, a kicsengést. (Tekintettel például a TŰCSÖKZENE háború utáni nagyciklusainak előrevetülő esedékességére a művészi pálya rangjának felértékelődése érdekében, mi több, fennmaradásának javára.) Az első négy kötet anyagjellege – már a címek is jelzik ezt, nem soroljuk, nem elemezzük a láncolat részeit – expresszionizmusa, eruptivitása, formajegyének együttese stb. talán érthetően felhívítanak szempontunk sűrű-anyagát: érdemben: arról próbálnánk materiát gyűjteni e költészetből, miképp volt Szabó Lőrincnek világkontaktusválsága (ha volt), mennyiben érintette nagyon is konkrétan a benső szférát a külső, az érdemlegességre szántat a kikerülhetetlenségében feltétlen érdemi, hogyan törekedhetett a költő valami „szép”-re (ha a kiegyezés, a különbéke, az ünnep ily körülmények közt szép lehet; de talán arra, amitől kikezddhetetlenül „mégis szép” lehetett – madarak, Kisklára, Lóci, természet, hinduizmus-taoizmus stb., hogy egészen lazán, henyén soroljunk tételeket –, nem is térünk ki részletesen). Célunk elsősorban az, hogyan volt ronda a költő számára, ami ronda (volt), milyen kényszereket tesz a vers tanúsága szerint emberen a világ, s amiért Szabó Lőrinc materiája vizsgálatra ily alkalmasnak tetszik: mert számára a gyakorlati élet elsődleges poétai ügy

maradt igen sokáig. Mondhatni: a kezdeti totál-erőjelleget (benne a természeti széppel, a kalibáni-sátáni kérdező-elemmel stb.) végül a nagy ciklusok kozmikusabbja ellensúlyozza (örvendetesen sok személyes részlettel, ám nem gyakorolt világbírálattal, értsd, az „ánti” vagy az „ál-új” világeával), s középpütt helyezkedik el, a magunk céljához most elővett és végigbogarászott három kötet.

Miután előrebocsátottuk, hogy mindvégig részeredményekre, jelenségekre bukkanunk „csak”, elő is tárhatjuk, mi ez – vagyis amire jutottunk végül, néhány általánosabb „vonal” kirajzolását nem mellőzve, persze.

*

Kassák szigorú, de nagyjából a hagyományos formák innenén-túlján az. Berda egyértelműen a kívülrekesztettek nemes poézisét adja vulgár- vagy dicsformában. És így tovább. Szabó Lőrinc (hogyan felszínes tipologizálásokba ne vesszünk – József Attila, Illyés Gyula etc.) nagyjából a zárt formákat tartva (rímtelen, csaknem – szabadversei jószerén bensőjükből erősítik kivétellel a szabályt), sőt, valami rideg, kántálós dallamossággal boncolja a világot (és önmagát e világ-viszonyban), és sem a kántálás, sem a dallamosság nem gátja nála sosem a végső szentenciák kimondásának, megfordítva pedig: ezeknek erejét a külforma (a poétai lendületesség-érület) nem gyengíti. Mindenkor verseinek épp adott erejéből vagy lanyhábbaságától függ a megfogalmazott ítélet (levezetés stb.) érvénye, hatása.

Tehát ez a költészet – az általa vizsgált három könyvben sic! – ritmikuslétállagbonctorna. Felbontva: a létezés milyenségének tornagyakorlatos, imamalmos boncolása. Megkockáztatnánk: a létezés (adott) formáinak egyik fonákra-futása az, hogy nem csupán „dadog” (József Attila) az Egész, de lejt is, még hozzá ridegen, közönséges elérzékenyülésekkel, furvulásokkal, a csúnyát kiemelő, a szépet felmagasztaló éles fényben. Nem a részvét az éles fény itt, mint ahogy Kosztolányi mondja (egy korábbi nemzedék tagjaként még, megfigyelhetően – s nem is oly különös ez – általánosabb a szava, mint Szabó Lőrincé; ezek a ciklikusságok rendre ismétlődnek a költészettörténetben, illetve ily szempontok szerint alakulnak alkalmasint se többre, se kevesebbre nem értékelhető költészethistóriai ciklusok; mindig a megfelelő belső mutációval, lásd Kosztolányiék-Babitsék mellett Füst, Kassák; Szabó Lőrinc után Kálnoky, Jékely, majd Pilinszky, Nemes Nagy etc.; és nagy rendhagyóságok is vannak: például József Attila, Szabó Lőrinc kemény megvilágításain csak a megenyhülő „benső” változtat, íme, a te-meg-én állapot így vált át különbéke-igénybe, hogy az ünnep kiharcolható lehessen. Mármost ez önmagában is mond valamit: a materiális világ fia az anyag maximumát akarja: a harmóniát. Az önmaga által – végsőkéig? – feltárt diszharmóniában.

Kedvünk volna a RÉGEN ÉS MOST kötet egyik versét (hiszen 1927-es a *Munkánélküli a Dunaparton*) elővenni. S miért ne; tegyük. A – versen belüli idézőjellel „»Fölösleges vagy!« – A semmittevés/kézenfog és / mint gyermekét a megőrült anya, / vonszol a városban. Utcák sora // forog köröttem; az üres idő / csobogva nő/fölém, s én benne lézengek, ahogy / hullá lézeng a víz alatt. / Ragyog // a délelőtt, kísér a Dunapart...” Stb. Vizsgálódásainknak mindig szempontja lesz, persze, a tartalmi aktualitás mellett a költői erő; ez itt igen jelentős. A nyitó felkiáltásra József Attila fegyelmettség-felszólítása „rímel” majd; a vers építkezése, lebonyolítása, a „labirintusfonal” (Szabó Lőrinc a világot gazdag prizmaszemű látásával mindig sok-sok történés együttesének érzékeli-mutatja) – sokkal tömörebb, mint egy-egy részletezve kibontott kávéházi mikrotörténet (*Gyanútlan perc*, például, versünk tőzsomszédságában), és ha

nem is olyan erős a végkifejlet (nem idézzük), a vers egésze célratarottabb, mint a költőre jellemző gyakori kollokvialitás (nem értékítélet a részünkről!) sok terméke. A *Gépek* verse tolu elő még: a gyár, a mozdony, a kazán, a szén-vas-és-olaj világot istenfénybe, óriásperspektívába helyezi, tömördek rossz szava lehetne – a „kiszákmányolók” ellen, a „dolgozók” javára; apja révén ismeri a tárgyat –, nincs ilyen szava, holott itt is tő-közelben áll a *Kegyetlen út*, melyben, igaz, csak életmozzanatot, látványilag világsemlegeset ábrázol – juttat ugyanakkor világbírálatig, lázadó vallomásig („Es ez segít, az állat, ez segít most,/a testi gép.../Még! Nem bírom. De! Jöjjön bármi: jobb lesz...”) Csak mellesleg jegyzem meg, mennyire áthallatszódik háború utáni líránkba is (Nemes Nagy Ágnes etc.) egy-egy Szabó Lőrinc-hang: „a testi gép” – „a csontszilánk”, ráadásul „a testi kín”-ra, N.N.A.-nál. Am ami itt a lényeg: minden malícia nélkül jelezzük, hogy Szabó Lőrinc a gép szemlélése során (sőt, ezzel) is az ünnepeért harcol, azaz ünnepel.

Persze, itt sem felejt, nyomelemként mintegy materiájába keveri (*Ima a gyermekekért*): „Az ember gonosz, benne nem bízom.) De tűz, víz, ég s föld igaz rokonom.” És a *Társadalom*-versben: „Míntha egy gonosz mese volna, / valami új, modern pokol, / ahol szenny s bűz száll, fortyog, öklend / a felhőkbe, a föld alól...” És nagyon-nagyon témánkhoz kapcsolódva: „veszett rágalmak és dühök közt/úgy járok-kelek köztetek, / felebarátaim, úgy élem, / álmodom az életemet...” (Még 1939-ből!)

S ezzel hagyjuk is az előrevetítést; a RÉGEN ÉS MOST verseinek sora, ismételjük, igen esedékessé tett egy olyan költészeti föllendülést, mint a *TÜCSÖKZENE*.

A *TE MEG A VILÁG* második verse, a *Célok és hasznok között* még ezt mondja (épp ezt? nem, ez a fő szólam, ennek *ellenében* próbál megannyiszor harc indulni az ünnepeért, győzni a benső egészség, persze – *Ti ti tó* –, csak „ha tudsz” alapon, ám ha eleve a sötét nézet dominál, az a „hazudsz”...): „Forgunk, mint műhelyben a gépek, /...kapunk, / s jön végül, bármibe fogunk, /jön a revolver, Duna mérge.” És békeidőn is „háború járja”. A szépség és az igazság „henye kéj” csak, és – az egyik kiemelkedően legkeményebb fogalmazás a részéről – „örüljön, aki él, hogy él:/ ez itt célok s hasznok világa.” Szabó Lőrinc aktualitása, íme. S talán a versformát – magát a szigorúbb, bár lejtő-lengő formásságot – az határozza meg, hívja elő, hogy még nem olyan annyira, nem *ilyennyire* specializálódott, tömegtársadalmasodott világ. Kiváltotta (az a világállapot) a háború ténylegesét, de a háború odázta el egyben az alacsony szellemi értékjegyű globalizációt, az egyenlősdi torz-amorfját, melynek egészséges egyszerűség is lehet(ett volna) a neve.

Természetesen „örök” kérdések ezek: a megélhetés kényszere; jó, hát attól függ, a nagy személyi(ségi) áldozatok révén aztán mely színvonalon van az, hogy „ami vagyunk, /munkálására csak agyunk/és időnk roncsai maradnak”. Majd elég sokszor következik az utalás a „pénz” mindenhatóságára, és némi pénz birtokában elkövetkezhet, de csak így, az „ünnepharc”. Szabó Lőrinc azonban, ahogy tovább olvastam e köteteket s láttam, hogyan jön tao és Dsuang-Dszi („Kelet”), már itt megvillant valami félig-hit, félig-ábránd többletet, lehetségeset: „... ha... mint isteni/fölösleg, maradt valami/benned, mialatt tönkrementél...” Igen, akkor kezdődhet csak „a többi”, vagyis a több, akkor kezdődhetsz „te magad”, és akkor...? Mi van akkor? „...már minden mozdulat/és vágy és tett emberföltötti”. Ilyen a szabadidős cselekvés, ilyen a heroizmus, ilyen a hóbort, a muszájherkuleség, ilyesmi minden átlagon-kívüli, rendhagyó, „deviáns”, ilyen az igazi „magashegymászás”.

A *Materializmus*, a nevezetes nagyvers az iménti „keletiség” szent ösztönösségéből indul ki: az utcán, és „mindenütt” azt látja a költő (a városlakó, a kapitalizmus polgár-embere), hogy „mindenütt új istenek lelke vedlik”. Később, a *Tűcsökzenében* ott a vedlés, mint emberre is alkalmazott alap-átalakulás folyamat-fogalom. Mindenütt életeket taposunk szét, pusztítjuk az anyagot, mely pedig értünk „robotol”. (Később az egérfogó-vers, a szentjárosbogár-vers, egyikük sem tartozik vizsgálódásunk krétakörébe) erről szépségesen, tragikusan, mélyen bölcs, kényszerű rezignációval szól.

Miután az anyagot magasztalja – „valami szép”, „ünnep”? – kosztolányis fordulattal tér át a nagy felvezetőre, az utolsó teljes versszakra: „Barátaim, hogy tudjak hinni másban,/mint az anyagban...” És mintha az ember teljes-cselekvését vetítené ki, tulajdonjog-átadólag az anyagra, mely az ember része (Szabó Lőrinc szerint itt érdemi egész, jóság, valóság), hogy azt mondja: „alázatosan s türelmesen” dolgozik értünk, ugye, az anyag, de emberközpontúbbá is teszi, a nagy, közismert, egysoros csattanószakasszal: „mért dolgozik a test a lélekért?”

Persze, van *Halálfélelem*, megaláztatása annak, hogy ismeretlen és idegen cél felé viszi az embert, sorsát „valami”, s mi lenne ez, ha nem az anyag? Vagy nagyobb rendelésről lehet szó, ilyesmiről is szó lehet? Milyen különös belső harckifejezés ez, egy sokprizmás nézés- és arckifejezés! Szabó Lőrinc joggal mondja egyebütt! –, hogy ő mintegy magányos istene a dolgoknak, önmagának (és sok vonatkozásának), e világgal-harcbanálló (de békülni akaró!) világnak, önnön sokszerűségének, hát persze, hogy akkor ott van benne ez a küzdelem, ott a dolgok („Te és a világ”) önellentmondásos sokfélesége. A testet siratja (*Testem*), hogy „mindezért/oly rútul meg fogsz bűnhődni a végén”. Furcsa is (nekem) egy kicsit ez a szemlélet. A test esendőségének önszeretgetése, hiszen ő maga azért igenis ez a test; vagy netán az igazi József Attila-i lázadás helyett egy ilyen kisebb (bár mentőleg világmindenibbre tárt, oda vetített) ellene-szegülés, ellenálló harc indukálása! De a *Gyanakvás* még tovább fokozza a dolgok rejtelmességét: tamási hitetlenséggel kéri, ne zavarja őt, a mindenre gyanakvót, öröm se, semmi látomás. A „saját ujjamra is gyanakszom” kifejezés nem dicsőíti éppenséggel azt a lehetőséget, hogy a testben feltétlenül bízni lehetne, a testért szenvedve (kinék? a léleknek?) büntudatot kellene érezni ráadásul. „...kedv ...s a többi odakint”, írja az ünnepharcos, „oly idegen nekem ma, mint/ egy mesterséges tévedés”. A világ hatása? Így meg-megdobja, útjából kitéríti a homogén gondolkodást, nem hagyja végeredményre jutni? Több verset egymás-mellé-olvasva nagyon ez az, ami kitetszik.

Harminc éves a költő.

Az idő „beteggé gyógyította”, a reményeknek azt mondja, „tűnjetek”; s ez nem világfájdalom. *Egyetlenegy vagy*, versszakok hosszú során át kiáltja ezt – mintha önmagát gyötörné, máig bennünket provokálna. „Mi nékem a világ nélküled?” De ezt nem Berkeley püspök szubjektív idealizmusával mondja ez a vérmaterialista; akkor pedig? Igen, a világ, mint szellem mágnesébe csempészett vasdarab, kitéríti a hajót. Miféle hajót? Az elképzelt, eszmeiesített-eszményített lélekét? Mely külön-útján? Mikor az anyag robotol érte, tehát a hajó is az anyag?

Különös, hogy olyan csaknem-remekművei (bizonyos részleteiben hibátlan remekművei!), mint *Az Egy álmai*, például, elevennek tudják megtartani a majdnem végig-zihált tételek sorát, magát a teoretizmust, a pontokba-szedést, a tézis-„létre-gényt”. Sőt, a kinagyított állapotátározó-képet. Mely mintha Vörösmarty reménytelenségét visszhangozná; ám nézzük meg, hogyan?

„Mert te ilyen vagy s ők olyanok / és neki az érdeke más / s az igazság idegállapot / vagy megfogalmazás/s mert kint nem tetszik semmi / s mert győzni nem lehet a tömegben...” Ime. S tovább: „...s ami szabály, mint nélkülem / született: / ideje volna végre már / megszökni közületek.”

Ez egészen egyértelmű beszéd. Mit várjon tovább, jövőt reméljen, ott, ahol mindenkiné igaza van, aki-ami él? Valami arisztokratizmus vágya nyilvánul meg az anyaghívőben – A rossz társadalom – ez a fajtájú rossz épp – az álláspontok belső kiszálódásához vezet, *ha* nem „Lóciról” stb., „Dsuan-Dszi”-ről és taóról etc. van szó. És ez a társadalmi állapot (a pénz!) mindig visszakanyarítja magához az alanyt. „Ketten vagyunk”, szűri le véglegesen, „én és a világ, / ketrecben a rab, / mint neki ő, magamnak én / vagyok a fontosabb.” Némely versének összevetése nyomán mintha ez csak szélsőséges pozíció lenne – az iméntiek alapján azt mondhatjuk, sajnós. A kiút? „Tengerbe, magunkba, vissza! Csak / ott lehetünk szabadok...” Amíg lehet, az „Egy” álmait kell álmodnunk. Amíg lehetett, tettük – amennyiben lehet, tesszük; ez a képlet, az az önmegítélés mindig. A „miénk”, „tiéd” s így tovább: akikre alanyian vonatkozik ez a felfogás, a Szabó Lőrincé (történetesen e versekben).

A *Menekülni* ugyanerre változat. „...véres zsebelés a világ/egyik fele és a másik / vértelen hiúság.” A tanulság? Él a számodra még adódó véletlenekkel. A törvényszerűség – rossz. Légy bolond (erről már szóltunk), de „tudd, hogy miért”. A szellemi célelvűség mégsem adja fel?

A *Politika* vége: „a jövő / azé lesz, aki bestiább...” S az üldöző „nem mond le rólad”.

A *Tao Te King* ugyanakkor reménytelennek nevezi, azt, aki-ami „csak egy”. Más világban, más térben mozog. Ellenjáték? a „Te meg a világ” együttesének meghaladása az Egyben?

A *Körúti éjszaka* félig-szerelmes versszakáiban ott áll: hogy „nehéz vagyok és fáradt nagyon”, hogy „mindenütt a pénzt látom”. A korai kapitalizmus munkás-nyomorához hasonlítja a tengődők életét. És mintha minden emberben (később Pilinszky ezt kozmikusabban mondja el, zárt formában főleg a korai versek által, az alvilági szörnyekről, akik benne élnek, akik gyilkolnak, tépnek, rabolnak, akik elevenen felfalják őt) ott lennének ezek; a szenny-rétegek s lakóik, a szerencsétlenek, a kárhozottak. Lásd: a munkanélküli, az idő, a céltalanság, mely vízi hullaként teng-leng. Később, például Nemes Nagynál, megleljük ezt a hangot (a háború után, a háború alatt), ez történetesen Szabó Lőrinc: „Nélkülözések, munka s a halál / nagy tényei közt s a félelem/gonosz útján emeld magasra már / becsületes lámpádat, értelem!” Volna-e értelme követelés-remény jegyében ilyet leírni; ma? (N. N. A. még úgy érezhette...)

A szerelmes verseket jószerén egy szálíg, de még a kivételes remekművet, a ma is érvényes *Semmiért Egészen-t* is csak leszűkített tárgyunk parancsára nem elemezzük. Nem vitás azonban, hogy nem egy nagystílusú abszolút-monarcha-szellemű „uralkodó” beszél itt szerelmesével, hanem a pénz robotos rabja, aki közben jeles „férfiszellem”. (Idézet nem Szabó Lőrinctől.)

A *homlokodtól fölfelé*, hasonló témában, jól rávilágít az iméntiekre (a szomszédos vers mindjárt). „Minden ellenség, ami él, / és csak mint prédáját szeret, / mind csak győzelmének örül, / annak soha, hogy segített.” Ennél világosabb társadalmi manifestum (a magánviszonyokban) nem kell.

A *Börtönök* szerint vannak (voltak?) „más napok, más rend, más egek”. Mellőzzük a vulgáris hasonlítgatásokat a korok közt. Hadd idézzük csak, inkább: „gépész vagyok, aki saját / szerkezetének börtönében / vakon tesz-vesz, és a sötétben / egyszer majd el-

rontja magát”. Az „egyszer majd” ugyanúgy alapmotívuma Szabó Lőrinc életfelfogásának (létszemléletének: de nála köznapiak e fogalmak), mint a – nemsokára látni fogjuk – megannyi gyors változás kényszerű tudata, versbéli előidézése.

A halálról írva is ott a taposómalmi fogalmak sora: „Kezem, lábam és agyam / mint az élet büntetése / üti-sebzi nyugtalan / út és cél és munka kése.” A világ órló szerkezete érzéketlenül teszi tönkre azt, aki-ami Egy; és nem hagyja meg semmi tiszta részét, semmi részének tiszta tudatát se.

Még ebből a kötetből: „Sír bennünk az igaz szív / s éppúgy sír a komisz; / kár, hogy túlsokat ártunk, / fölöslegesen is...” Mindig gyengébb kicsit az eredmény, ahol nem kíméletlen a retorika mögöttese! De a kifejtett lényeg kedvéért érdemes idézni ezt, a *Kár* című verset még ennyiben: „Pénz, hiúság, becsület: mind/szánalmas csatatér, / s csábít a szó, hogy a lélek/nyugalma többet ér”. Tao? De a dolog gyanús. S valóban: „Csábít a szó, de a béke/ahogy jön, megy is a perccel...”

Mi lesz itt a *különbéke* értelme, lényege, sikere?

*

A KÜLÖNBÉKE (1936) első jelentős verse számunkra itt a *Fölkelni*. Nagyon közhelyszerű gondolatsorokon kattog végig: húzza vissza az ágy, az édes, puha éjszaka... De akkor hirtelen ez jön: „egyszer már csupa kényelemből/meg kéne ölnöm magamat”. Talán közérthető, nem éppen hamleti gondolat. Hanem a pénzközpontú, taposómalmi élet „magasroptú” szellemi velejárja. Egy még további megaláztatás.

A *Gyomrok* nevezetes kezdése („Ettem. Tíz deka disznósajtot”) vaslogikával részletezi témáját, a mindennapi élet belső darálóját, nem az ünnepért, hanem a kis-étvágy szerinti „tovább” netovábbjéért. Pilinszky messzebb jut e tárgyban megint csak, de itt nem is Pilinszky tárgyaról van szó maradéktalanul: „Ettem.../rendben vagyunk mind a ketten, / s egy kicsit rendben a világ.” Gyomrát táplálta ő, most gyomra emészti – kis túlzással őt, működik a gép, a szerkezet, nem rontotta el (ő), és ismerjük a világrendbenlévésnek ezeket a minimumait. Ha ezek a maximumok is...?

Komédia című verse ugyanerről szól, csak nem táplálkozástanilag. Íme: „Add meg... mondtam magamnak, / ...ami az ördögé, / s amit megmenthetsz, azzal indulj / igazi céljaid felé!” Természetes, hogy kimerevítve nézzük csak a textust, s nem erkölcsi felháborodásra ragadtatjuk magunkat, hogy „ezt teszi hát velünk a világ”: de ezt teszi, ez a felezés, feleződés történik, és ki tudja, mennyi a bennünk lévő „jobbna” a felezési ideje. (Ez utóbbi a dolgozatíró magánfejtegetése.) Butaság lenne, mondja Szabó Lőrinc, ha kis csetepatékban múltánánk el; és ez kétségtelenül igaz. Ha nem is épp a „tao” álláspontja. De a „tao” néma...

Persze, az erdőt járva – az emberek elől menekülve – azt érzi: „most lassan kilop magamból / e füttyös, tiszta túlvilág”. Alaposan előkészíti – rigókkal, sárgarigókkal s így tovább – a *Tücsök*... nagy „panteista” képeit, életérzéseit. Ahol reálsan fennköltté is válik. Mert ez a taposómalmi élethez képest fennköltségnek tekinthető érzetvilág ott már – a megélt *legtöbb*. A vállalható, a lélekre rótt „elemként” ízig elfogadható. Mert ténylegesen nincs más. „...de egyszer ott felejtesz valahol”, írja majd az álomról.

A *Monológ a sötétben* reflektál korábbi műveire: „egyre tökéletesebbek / a sátán műremekei”, s borzasztja szemét ez „az egyetemes háború”. Apollinaire szemét mindez még csak mint jövendő rémítette. Az idő haladása...

Küszködünk a világban, írja; és közben a romlás végzi művét bennünk. Azért külön is érdekes – fontos! – ismernünk a „hedonista” Szabó Lőrincet, az élet elemi örö-

meire vágyó embert (költőt) stb., mert így jobban előtűnik: valami kibillentheti (ezt a lényt, ez az alaptartást-állapot). „A világ”. A küszködés. Mert a természeti romlást, azt hiszem, elfogadná. Méltó külső életfeltételekkel. Am ahogy ez, a méltatlan élet „üríti ki”, koptatja el – azzal szembeszegezni nem tud mást, e „hogyanal” tehát, mint hogy más csak a pihenésre vágyik, „pár kolduson segíteni, // és befordulni a sötétbe...” Szép Ernő elalvás-verse ötlük fel, még a század tízes éveiből. De jó nem látni a szememnek... nem tudni a fejemnek... nem fájni a szívemnek. Befordulni, elaludni, oszt többé nem is kell soha élni. Am az elalvás boldogságát is könnyekkel, kínokkal kell megtanulni és kiérdemelni. Szabó Lőrinc másképp intézi a dolgot. Az elalvás ténye felől nincsenek kétségei, ám ő nem részvételt nézi magát, nem úgy kettőzi meg, hogy akkor az egyik fele: „szegény barátom”, hanem mintha egy külső óriás szem nézné őt, s ő azt gondolja magáról: ez talán nem is ember. És a rideg szem is – ő maga, persze.

„Majd holnap meglátjuk, mi lesz”. Máig érvényes hang, s költészetünkben vissza is tér. (A *Megoldás* c. versre gondolunk, onnét a záró sor, az idézet.) Az *Igazság?* már a címben megkapja a kérdőjelet. Egy olyan világban él költőnk, ahol senki sem tudja meg a másikáról soha az igazat. Menteni kell, mondja a szomszédos vers címe, *Ami menthető*. De meddig? És kinek?

A „megváltást” – egy igazából ellenséges, de legalább is költőnk ellenére való világban – majd a *Tücsök*... fogja meghozni. Ahol az élet: visszapillantva látszik. Ahol a makacs monotonitás – menekvés. Nem az élveboncolás megannyi önemésztő trükkje, kettőssége-felessége, cinkossága és reménytelensége.

A *Vihar után* jellegzetes gyors váltásának egyik felén, persze, ott van az, hogy „imént még csupa düh voltam, / hangos harag és bosszúvágy...” Szíve legfőljebb egy-egy percet, pillanatot őrizhet, „melyre vissza / gondolni mindig jólesik”. Azért nem lapos egy-egy ilyen megállapítás, mert egy ilyen világban még a közhelyszerű örömök is nagyszerűek. Fájdalom.

Jellemzőbb a kis rettegés, mindegyre, újra: „hogy jön a hétfő/ s a gond megint, hogy lesz-e pénz.” (*Vasárnap*)

A *Különbéke*, a kötetcímadó vers, leltárt készít a világról. Azt hitte, lehet rajta (e világon) segíteni. S ha tudta volna, „hogy az élet / milyen mocsok...” Láthatja, becsapják. Nem ezt hitte fiatalon. Rászedik itt a baleket. „S... a balek azért balek, mert / mást nem tehet...” Jeles kitétel itt még: „Ha tudtam volna régen, amit / ma már tudok... // valószínűleg felköttem / volna magam.”

Elemezni fölösleges, vajon az értelmiségi ember (vagy inkább: a művészember, aki közben zsurnaliszta is, például sportújságíró, nem is akármilyen, amatőr etc.) olyan alacsony jövedelmet élvezett volna, hogy efféle komor gondolatok hányják-vetik egyre; vagy erkölcsi érzéke sodorta mindig újabb felháborodásba. A költészeti igazságról van itt szó – ám ezt a gyakorlati élet kérdéseire, főként Szabó Lőrinc e korszakának sajátosan mai aktualitására vonatkoztattuk (vissza).

Aztán: „ha van is, kézen-közön elvész / az ideál...” S egyetértést nem hozhat mást, csak a halál. És minden dolog „apja”; a háború. Lepratábor vagy harctér, kétféle reménytelenség, ez az összkép. Azért ez sokkal bonyolultabb (lehetett akkor is). Amiért szinte ámulunk a nagy hasadtságon, ami sok-sok más vers „fényében” látszik (németországi csavargások, a gyerekek dolgai, erdők-mezők, hajnali kertek), ez: hogy ilyen kattogóan megfellebbezhetetlen „elméletiséggel” tézisesen mondja ki sötétenlátásának megannyi tényét Szabó Lőrinc. Mintha ezek a dolgok csak így volnának. Nem érőd-

nek külön (különös) pokoljárásoknak e költemények, és József Attilánál, például következetes is marad az összkép. Ha sötét, sötét. A szerelemben rendhagyóan villognak szépséges világ-képek: bokrokról, melyek égi világok, illetve fordítva. Szabó Lőrinc ennyi engedményt tesz ilyen költeményeiben (amilyen a *Különbéke*): becsülni tud minden jó pillanatot, s „ezért van, hogy a háborúban/verset írok.” A háborún az élet hétköznapjait érti természetesen.

De hogy meg ne hazudtolja önmagát, szép – csak talán e versben inkább (közkedvelt mai szóval élve) a retorika szellemében hiteles – befejezéssel kanyarodik vissza füttyök és gyerekek kisvilágához.

*

Ennyiben nagyjából elfogadható a KÜLÖNBÉKE (illetve a benne sokfelől közelített „különbéke”, magánjellegű, kényszerű megbékélés, végső soron győztes „életegészség” etc.) sugallata. Hát persze, ne tudnánk ezt ma is? Van, amiről hallani sem akarunk – ám elemzéseink tárgyává teszünk olyan dolgokat, melyek pusztán véletlen, beidegződés (lásd: *Az Egy álmai*, arról, hogy mi az igazság, mi az egyéni felfogás, a pillanatnyi világszemlélet, mi az, amit helyesnek vélünk, észlelünk, érzékelünk önvédelmi mechanizmusaink jegyében), jórészt önkényünk folytán nem ártalmasak így mégsem... tehát következetlenség, észrevett vagy észre sem vett kuszaság, kedélyhullámzás (a rosszabb fajtából) etc. kíséri, sőt, *teszi ki* közemberi átlagéletünket a pénz társalmában. Az *Ibisz* vers a HARC AZ ÜNNEPÉRT (1938) elején-valahol erről is szól: „A zűrzavarban / már minden szó bizonytalan...” Még a dadogásnak is „mindig más-más értelme van”. Az *Én és ti, többiek* leszögezi: az Egy kínjait nem értheti más, csak ő maga. Hiába bármi társas viszony akármi viszontagságokban is! S mégis: akinek csak köze van hozzá, kérdi mindazokat, feleljenek. Az alapvető kérdés(ek)ben. Barát, feleség, gyermek, szerető. Ez az igazi ünneparc, küzdelem az ellen is, hogy „magányos lelkünk... ő-sötét / burkát soha más föl nem nyitja tárja, / mint a halálon s testen-túli vég / romboló és rejtelmes kémiaja...”

A *Harc az ünnepért*, a címadó vers – emelkedett hangulatban, áhitatok közt mutatja a költőt. Igaz, hogy itt is előjön ilyesmi: „szívom/a levegő képzelte pénz-tögyeit”. De felrója magának azt is, hogy vak volt soká, elbódította a (képzelt) zűrzavar is. Nem, az embersorsot sírva bár, de lelkes lélekkel kell fogadni. Az 1928-as versben (számomra kevéssé meggyőzően) azzal zárja Szabó Lőrinc a nemes hitvallást és fohászt (önmagában ez ellen semmi kifogásom nem, lenne, csak...): „ha azt hiszem, hogy rosszabb keze büntet, / jobbjá emel, és fölragyog az ünnep”. Mármint isten két kezéről van szó. Igaz lehet, olykor így is tűnik fel – ám az elemzett világról nem éppen adekvát közlemény.

Egymás urai s rabjai vagyunk, írja másutt ismét (*Éjszaka a vonaton*); a *Gyengeség* bevezetőjében úgy indul a baj, hogy „csak egy kicsit” is „becsületes” volt, máris elárulták, máris ember és ember közti végtelen szakadékokra láthatott. A *Werthert fordítva és mindig* című vers visszatér oda, hogy „nehéz, de rettenetes élni! / Pénz, erő, hit, minden ingovány...” Es ha lelkesedik is olykor nemzetien és világméretekben, az *Eszmé* a „szép Ideák”-ról már csak azt mondhatja: agyunk gyártmányai, „gaz csillagok, vakság tündérei!”

Nem szánok látványos befejezést dolgozatomnak. Már az a kérdés is elhangzott: megkérdőjelezhető, szervezetszerű (és nem természeti) állagában rosszabb volt-e (aligha volt, ám egy világháborút hozott) „a világ”? Kérdések következhetnének: annak a közegnek, melyet Szabó Lőrinc közvetlenül élhetett meg (kényszerűl, üdvél, vad

kavarcként), immár harmadik (durván: az 1867 utáni, az 1920-at követő, kis közjáték, a háborút követő pár leszámítható évet semmiben sem idézve, mai) tőkés-és-polgárrendesedése (kapitalizálódása), mi szerepe van tehát e közegnek, hogy költőnk líráját aktuálisabbnak vagy kevésbé aktuálisnak tartjuk (közel 60-70 év távlatából, sőt, messzebbről). Nem túl durva meghatározás-e a „szellemi rabszolga” az olyan lélekre, amilyen Szabó Lőrinc is volt? Hozzá képest Kosztolányi Dezsőnek még közel nagypolgári létforma jutott? Karinthy Frigyesnek, Szép Ernőnek meg... Babitsnak... ne folytassuk, nem érthetünk hozzá, hát hozzá se érjünk. S mert „szóra” elolvastuk az életműnek ezt a részét, közel járunk hozzá: el kellene fogadnunk, hogy a napi robot és reménytelenség és megalázottság nem okvetlenül vezérszólam Szabó Lőrinc lírájának itt sem. Mégis: mellőzhetetlen. Aligha az örök természet szeretete, aligha az, hogy így a szépre, a jóra, a lepke álom-újjászületésének figyelembevételére biztató Szabó Lőrinc volna oly aktuális nekünk ma; s az aktualitást szó szerint értjük, időben különös sugallatúnak, érvényűnek; nem mint – ismételjük – Pilinszky lírájának efféle „lázadóbb” felét örökjegyűnek. Nem, a dolgozat alapszempontját már az anyag ismeretében határoztuk meg. Persze, ahogy Shakespeare-ről stb. leszögezték már: darabjait akár zsarnokok sem hallották csatakürtnek. (És miféle csata létezhet ma még? Ünnepharc akár?) Így nyilvánvaló, hogy Szabó Lőrinc lázadóbb lírája – az önemésztés megannyi hangjával – saját korában talán az egyén, a művész vakmerőségének tűnt fel (nem állíthatom, nem tudom, kutatás tárgya lenne, ha egyáltalán kikutatható), ma pedig valamegyest a meghümmöghető érdekesség erejével hat. Hogy ez ne így legyen mégsem, vizsgáltuk valamelyest, ezért.

